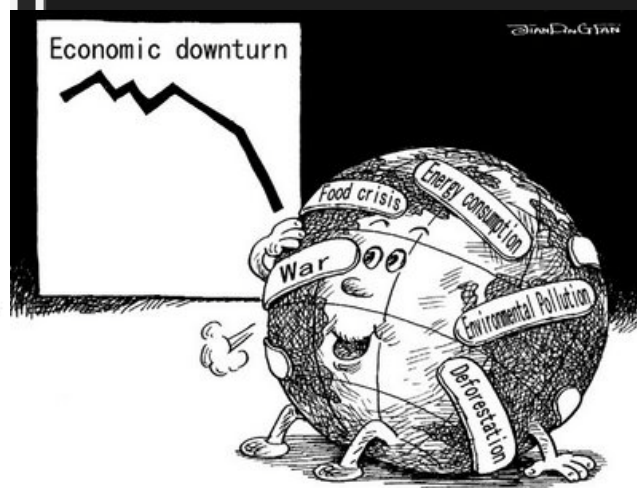
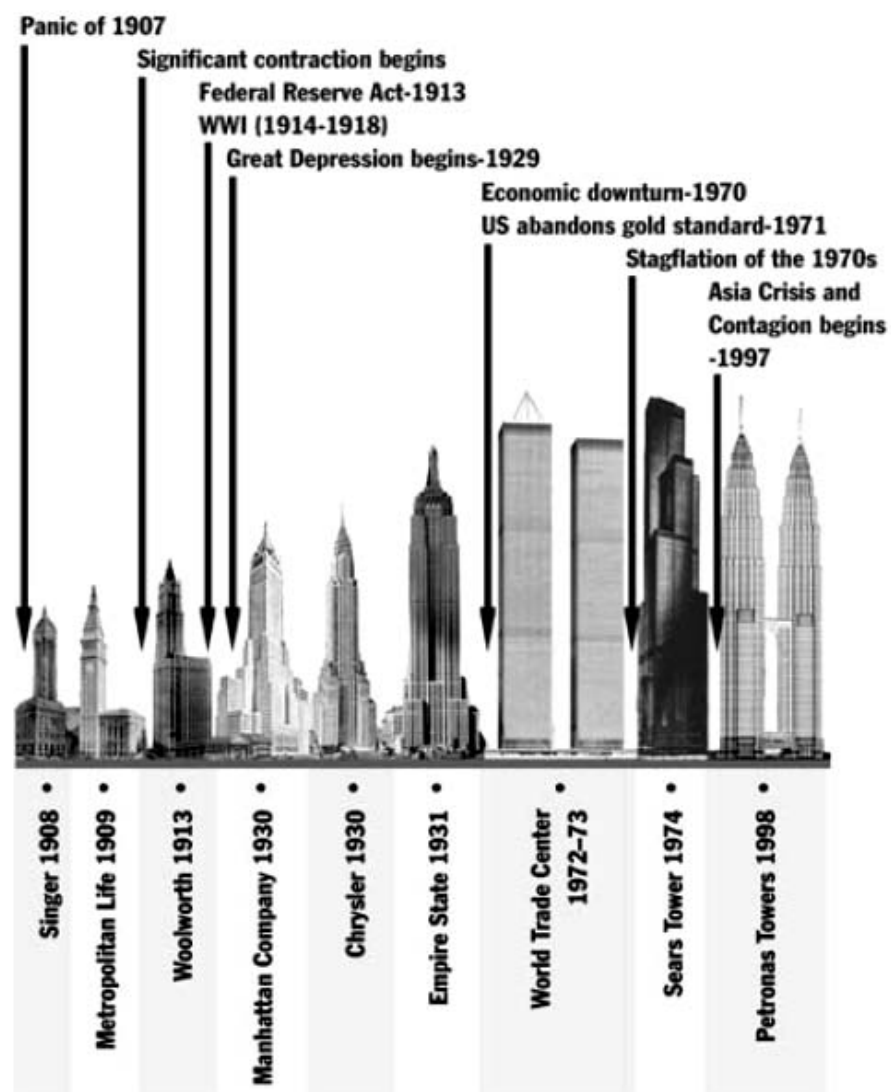

Dreigingsanalyse Economische Crisis

Een geactualiseerd beeld van de gevolgen van de economische crisis voor de nationale veiligheid en crisismanagement in Nederland

Major Economic Downturns

prof. dr. R. de Wijk, prof. mr. dr. E. Muller, drs. E. Frinking, J.G.M. Rademaker MTL, M. Glod, mr. drs. R. Bron.

The Hague Centre for Strategic Studies en
Instituut voor Veiligheid en Crisismanagement

15/07/2009

HCSS Report

HCSS-09-06

Lange Voorhout 16
2514 EE The Hague
The Netherlands

www.hcss.nl

Tel.: +31 (0)70 312 48 40
Fax: +31 (0)70 312 48 50
info@hcss.nl

Dreigingsanalyse Economische Crisis

Een geactualiseerd beeld van de gevolgen van de economische crisis voor de nationale veiligheid en crisismanagement in Nederland

Publicatie datum: 15/07/2009

Auteurs: prof. dr. R. de Wijk, Prof. mr. dr. E.R. Muller, drs. E. Frinking, M. Rademaker MTL, M. Glod, mr. drs. R. Bron

De Denktank Nationale Veiligheid is onafhankelijk en bestudeert ontwikkelingen die de nationale veiligheid raken. De denktank stimuleert het debat en publiceert nieuwe en vernieuwende inzichten. De denktank bestaat uit een vast kernteam onder leiding van Prof. Dr. Rob de Wijk en een per thema wisselende groep experts uit het bedrijfsleven, de wetenschap en maatschappelijk organisaties. De Denktank Nationale Veiligheid is een initiatief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Producten van de denktank zijn openbaar en worden tevens aangeboden aan de interdepartementale Stuurgroep Nationale Veiligheid.

All rights reserved. No part of this report may be reproduced and/or published in any form by print, photo print, microfilm or any other means without previous written permission from HCSS and/or COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, an AON Company.

All information which is classified according to Dutch regulations shall be treated by the recipient in the same way as classified information of corresponding value in his own country. No part of this information will be disclosed to any third party.

The views expressed by the author do not necessarily reflect the opinion of HCSS and/or COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement. If you have any comments on this document or any other suggestions, please email us at info@hcss.nl. All HCSS publications are available at the HCSS website: www.hcss.nl. All COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement publications are available at the COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement website www.cot.nl or www.transnationalterrorism.eu.

© 12/12/2008 Hague Centre For Strategic Studies and COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement

Inhoud

1	Inleiding	1
1.1	Opzet van de dreigingsanalyse.....	1
1.2	Een schets van de huidige crisis	3
2	Internationale gevolgen van de economische crisis	5
2.1	Afnemende machtspositie van de Westerse landen	5
2.2	Destabilisering van de huidige internationale orde.....	6
2.3	Verminderd functioneren van het internationale (financiële) systeem	6
2.4	Conclusie	7
3	Nationale gevolgen van de economische crisis	9
3.1	Verplichtingen overheid	9
3.2	Onderinvestering in vitale infrastructuur	10
3.3	Sociale instabiliteit.....	10
3.3.1	Sociale onrust.....	10
3.3.2	Radicalisering en gewelddadig activisme.....	11
3.3.3	Polarisatie.....	11
3.3.4	Criminaliteit.....	12
3.4	Politieke stabiliteit en bestuurbaarheid	13
3.5	Overzicht van gebeurtenissen afgelopen 18 maanden	13
4	Risico-inschattingen	15
5	Aanbevelingen.....	20
6	Bijlage: Ontwikkelingen in de economische crisis	22
6.1	Economische gebeurtenissen rondom de crisis.....	22
6.2	Sociaal-politieke gebeurtenissen volgend uit de economische crisis.....	26

1 Inleiding

1.1 Opzet van de dreigingsanalyse

Eind 2008 hebben het Den Haag Centrum voor Strategische Studies (HCSS) en het Instituut voor Veiligheids en Crisismanagement (COT) een dreigingsanalyse van de financiële crisis opgesteld. In die notitie werden de mogelijke consequenties van de huidige financiële crisis voor de nationale veiligheid en het crisismanagement in Nederland in kaart gebracht. De analyse richtte zich op hoe de crisis een aantal bredere geopolitieke ontwikkelingen kan versterken en gevolgen kan hebben voor de nationale veiligheid. De resultaten van deze analyse zijn in de Denktank Nationale Veiligheid besproken.

Inmiddels heeft de financiële crisis een globale economische recessie in gang gezet. Daarnaast heeft zich nu voor het eerst in 40 jaar een grieppandemie gemanifesteerd. Deze simultane ontwikkelingen vragen om een aanpassing van de eerdere analyse.

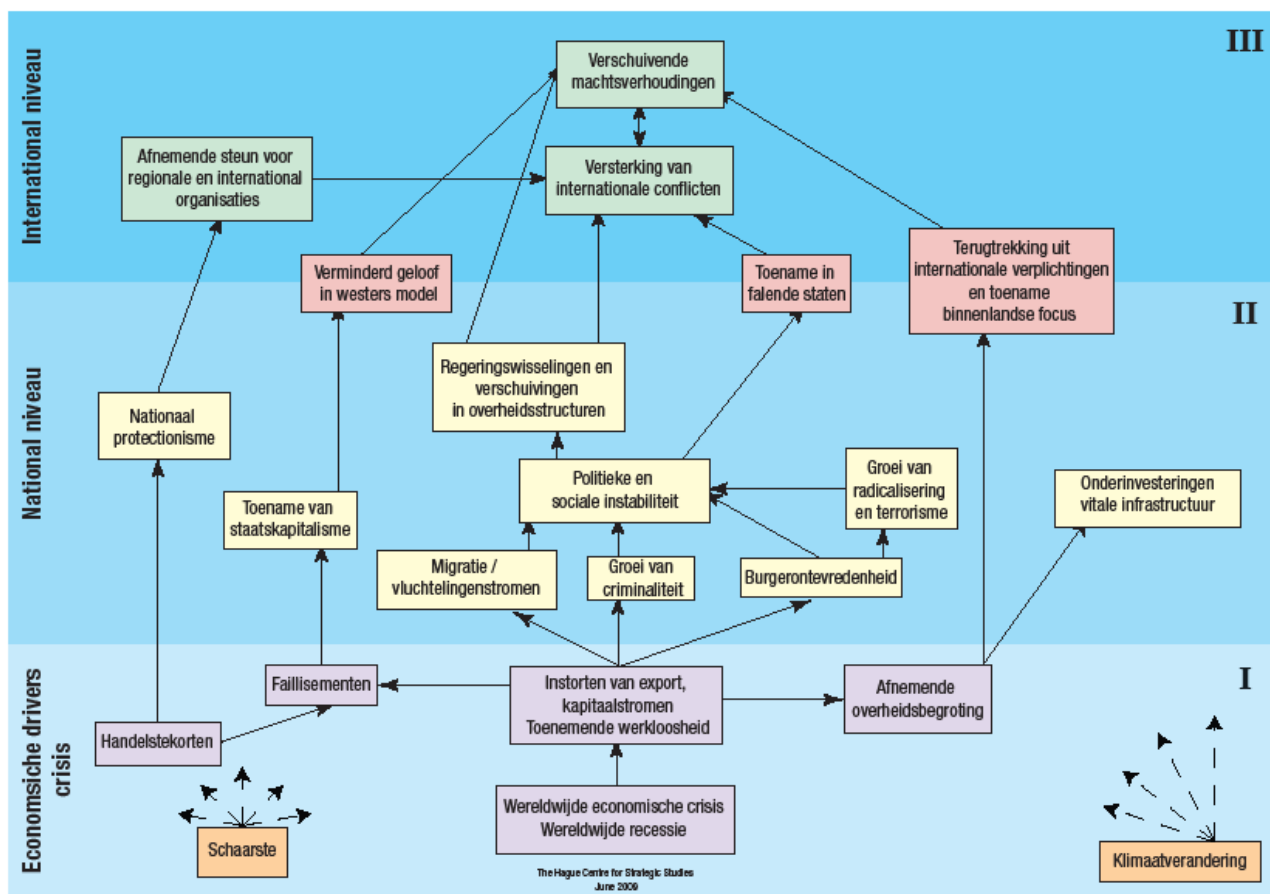
In dit rapport geven we een inhoudelijke analyse van de meest cruciale ontwikkelingen voor de nationale veiligheid en een eerste voorlopige beschrijving van de feiten die zich voordoen. Dat laatste onderdeel is nog verre van compleet en noodzaakt tot verdergaand onderzoek.

Deze notitie vat de vorige versie kort samen en is daarnaast geactualiseerd naar de stand van zaken van eind juni 2009 en bedoeld ter ondersteuning bij het nader invullen van de verantwoordelijkheid van de overheid voor de nationale veiligheid en crisismanagement. Daar waar de vorige notitie voorstelbare dreigingen identificeerde, is in deze notitie met beknopt cijfermateriaal tevens in kaart gebracht in welke mate daadwerkelijke dreigingen zich in de afgelopen periode hebben voorgedaan. Tevens is een eerste analyse gemaakt van de mogelijke aangrijpingspunten voor de bestrijding van de dreigingen.

De analyse richt zich op de verbanden tussen de internationale en nationale ontwikkelingen en de financiële en economische crisis op de veiligheid en het crisismanagement in Nederland. Bepaalde aspecten worden veroorzaakt door de financiële crisis, anderen door de verschuiving in de internationale verhoudingen en ten slotte zijn er ook effecten die van oorsprong nationaal zijn. De eerder door de regering benoemde vitale belangen (territoriale veiligheid, economische veiligheid, ecologische veiligheid, fysieke veiligheid en sociale en politieke stabiliteit) worden gehanteerd om de mogelijke gevolgen voor Nederland te bepalen. Daarbij concentreren wij ons vooral op de economische veiligheid en de sociale en politieke stabiliteit.

Als denkkader is een relatiediagram opgesteld, gebaseerd op wetenschappelijke literatuur van de afgelopen drie decennia, waarin de verbanden tussen financieel-economische ontwikkelingen en de invloeden daarvan op staten en internationale systemen zijn geïllustreerd. Hierbij is niet gestreefd naar volledigheid, maar zijn de meest belangrijke causale verbanden opgenomen. Dit overzicht is tevens gehanteerd om de mogelijke dreigingen nader te identificeren.

Figuur 1 Drivers voor en effecten van de financieel economische crisis

Het overzicht kent drie lagen. De onderste laag beschrijft de drivers (aanjagers) die voortkomen uit de economische crises. Deze aanjagers veroorzaken effecten die zich nationaal (II) of internationaal (III) (kunnen) voordoen. Mogelijk andere relevante drivers (schaarste van mineralen, energie, water en voedsel en klimaatverandering) zijn naar ons inzicht toegevoegd.

Het overzicht vormt een conceptuele benadering van de relatie tussen economische crises en (geo)politieke ontwikkelingen en de dreigingen die daaruit kunnen voorkomen. Twee nuances moeten daarbij worden aangegeven:

- Niet alle mogelijke elementen zijn benoemd, maar alleen die elementen die het meest prominent in de literatuur naar voren komen. Bovendien is voor de meeste van deze elementen ook empirisch materiaal voorhanden.
- De relatie tussen de verschillende elementen is vaak complexer dan het enkelvoudige of meervoudige verband dat door de pijlen wordt weergegeven. Ook is de richting van de relatie niet altijd eenduidig. Zo hoeft een afnemende overheidsbegroting niet per definitie te leiden tot een versterkte klimaatverandering.

In de bijlagen is een overzicht opgenomen van de gebeurtenissen waarop de analyses mede zijn gebaseerd.

1.2 Een schets van de huidige crisis

De economische crisis heeft hard toegeslagen: omgevallen en sterk verzwakte banken; spaarders die zwaar op hun oudedagsvoorziening of investering in de studie van hun kinderen moeten inleveren; beleggers die grote verliezen op de beurs leden; Nederlanders die hun pensioen zien slinken; huizenbezitters die de waarde van hun onroerend goed zien verminderen; en in korte tijd sterk stijgende werkloosheid. Dit alles kan leiden tot sociale onrust, kan een destabiliserend effect hebben op de politieke verhoudingen en kan zich vanwege het internationaal optreden van deze verschijnselen ook uiten in toenemende internationale spanningen.

De verwachting is dat in de maanden september en oktober de gevolgen voor veel mensen in Nederland pas echt voelbaar worden. Schoolverlaters komen niet aan een baan, het vakantiegeld is op, de werkloosheid stijgt snel. De Nederlandse economie krimpt in 2009 naar verwachting van het CPB met een niet eerder vertoonde 4.75%. Voor 2010 wordt een krimp van 0.5% voorzien.¹

Tijdens deze crisis heeft zich ook een wereldwijde griep pandemie gemanifesteerd, de eerste in 40 jaar². Een griep pandemie die naast honderden dodelijke slachtoffers ook de verslechterende economische situatie kan versterken. Uit het ergst denkbare pandemiescenario van de nationale risicobeoordeling van juni 2009³ blijkt dat voor Nederland een economische krimp van 5,4% het gevolg kan zijn.

Deze twee crises zijn van conjuncturele aard en leiden de aandacht af van structurele ontwikkelingen zoals de toenemende schaarste van energie, water en grondstoffen en klimaatverandering. Tegelijkertijd zijn deze twee typen crisis sterk met elkaar verweven. Schaarste en klimaatverandering vereisen grootschalige investeringen om de hieraan verwante negatieve gevolgen tegen te gaan. De economische crisis heeft op de middellange termijn tot gevolg dat er minder geld beschikbaar is om dergelijke problemen aan te pakken. De economische crisis heeft wel een tijdelijk dempend karakter op de problemen van schaarste. Maar ook nu lopen de energieprijzen op ondanks de recessie. Dit wordt veroorzaakt door een combinatie van factoren, waarvan toenemende schaarste er een van is.⁴ Deze problemen zullen zich bij het aantrekken van de wereldwijde economie weer in volle hevigheid manifesteren en het herstel mogelijk vertragen. Wanneer er nu onvoldoende in de ontwikkeling van alternatieve energiebronnen wordt geïnvesteerd, kan een energie- en grondstoffencrisis ontstaan wanneer de mondiale economie uit het dal klimt. Dit vormt een reële dreiging voor de economische veiligheid van Nederland.

¹ Centraal Plan Bureau, Nieuwsbrief 2, juni 2009.

² Op 11 juni 2009 verhoogde de WHO het alerteringsniveau van de griep naar het hoogste niveau 6, wat een officiële afkondiging van een pandemie is. De laatste keer dat een wereldwijde epidemie werd uitgeroepen was in 1968 met de Hongkong-griep.

³ Ministerie van Binnenlandse Zaken, Nationale Risico Beoordelingenrapportage, Den Haag, 5 juni 2009.

⁴ De olieprijs zijn sinds medio maart 2009 al weer met ongeveer 20 dollar gestegen (<http://oil-price.net>).

De relatie tussen de economische crisis en deze vraagstukken is evident. Daarnaast zal ook een aantal van de risico's die onderzocht zijn in de nationale risicobeoordeling van juni 2009, op den duur hoger gaan scoren wanneer ten gevolge van de crisis geen lange termijn beleidsmaatregelen worden genomen om deze risico's te mitigeren. Voorbeelden hiervan zijn risico's in het kader van vitale infrastructuur en van polarisatie en radicalisering.

Deze crises hebben verscheidene gevolgen voor de internationale en nationale veiligheid. In de volgende twee hoofdstukken wordt hier verder op ingegaan.

2 Internationale gevolgen van de economische crisis

De machtsverhoudingen binnen het internationale systeem verschuiven. Zo eisen verscheidene **opkomende economieën** meer macht op. Bestaande internationale instituties en organisaties die de pijlers van de huidige internationale orde hebben gevormd, genieten verminderd vertrouwen en worden minder effectief in het reguleren van de interstatelijke betrekkingen. Beide ontwikkelingen leiden tot een **afname van macht** van Westerse staten. Deze op zich zelf staande ontwikkelingen worden door de economische crisis versterkt. Dit uit zich in:

- Buitenlandse investeringen in strategische sectoren.
- Verminderde effectiviteit van economische machtsmiddelen.
- Toenemende afhankelijkheid van ontwikkelingen buiten de Westerse invloedssfeer.
- Destabilisering van internationale orde; en
- Het verminderd functioneren van internationale systemen (gouvernementeel en niet-gouvernementeel).

2.1 Afnemende machtspositie van de Westerse landen

- Tijdens de recessie zijn Westerse landen kwetsbaarder geworden voor de financiële macht van **sovereign wealth funds** die door te investeren in strategische sectoren, economische en politieke invloed in Westerse landen verwerven. Deze invloed is subtiel en niet altijd direct aantoonbaar. In februari hebben Chinese staatsbedrijven bijvoorbeeld 40 miljard dollar geïnvesteerd in grondstoffenbedrijven ondermeer in Australië. Dit heeft in dat land geleid tot een discussie over politieke machtsverschuivingen en de afhankelijkheid van Australië van Chinese investeringen voor het economisch functioneren van dit soort bedrijven. Ook in Nederland kan dit leiden tot een versnelde relatieve verschuiving van de welvaart en de economische veiligheid en de politieke onafhankelijkheid van Nederland raken.
- Westerse staten zullen minder goed in staat zijn hun belangen overal ter wereld te behartigen als zij niet in staat zijn het economisch instrument als een machtsmiddel aan te wenden. Wanneer Westerse staten hun belangen toch gaan behartigen, kan dit sneller leiden tot **confrontaties met opkomende economieën**.

Tijdens de BRIC summit (Brazilië, Rusland, India en China) van medio juni 2009 in Rusland verklaarden de leiders dat zij meer economische en politiek macht willen en van de dollar als internationale 'currency standard' af willen. De BRIC landen vertegenwoordigen 25% van het aardoppervlak, herbergen 40% van de wereldbevolking en hebben een gecombineerd BNP van meer dan 15 triljoen dollar (meer dan de VS). Het verder formaliseren van de BRIC als geopolitieke entiteit kan diepgaande lange termijn consequenties hebben voor de wereldeconomie en politieke verhoudingen.

- Door de afname van de relatieve economische macht van Westerse staten zal Nederland (in Westerse coalities) minder goed in staat zijn proactief op te treden en stabiliteit te creëren in gebieden waarin nationale vitale belangen worden bedreigd. Dit tast de economische veiligheid aan.
- De economische crisis kan er voor zorgen dat de **afhankelijkheid** van Nederland voor **energie** in het buitenland toeneemt. Het is denkbaar dat hierdoor de leveringsgarantie onder druk komt te staan. Nederland zal moeten bezien op welke wijze zij haar benodigde energie kan garanderen indien de financiële crisis langer voortduurt. Het gasleveringsconflict tussen Rusland en Oekraïne begin 2009 heeft deze afhankelijkheid duidelijk gemaakt. Waar Nederland nog niet de directe consequenties ervoer, werden in EU lidstaten als Bulgarije en Roemenie de economische gevolgen zeer direct gevoeld. Het incident heeft een bredere discussie over diversificatie en alternatieve energie op gang gebracht, die echter nog niet structureel lijkt te zijn opgepakt.

2.2 Destabilisering van de huidige internationale orde

- Zoals aangegeven gaan daadwerkelijke machtstransities – waarin één staat of een groep staten op militair en economisch vlak de voormalige machtigste staat of groep staten voorbijstreeft - gepaard met een verhoogde kans op **conflicten**. Vooralsnog zijn er geen grote verschuivingen gaande in het aantal of de intensiteit van de conflicten. Per continent zijn er slechts minimale veranderingen in de interstatelijke oorlogen te constateren.⁵
- In deze destabiliserende onzekere situatie is al snel sprake van ondermijning van het conventionele **internationale systeem**. Ook hier is de BRIC verklaring een teken van de wens op meer zeggenschap. Ook andere landen verkennen hun speelruimte. Het meest recente voorbeeld hiervan is Noord Korea.
- Jonge democratieën lopen gevaar wanneer hun democratisch gekozen regeringen te kampen krijgen met enerzijds recessie en economische ongelijkheid en anderzijds beperktere budgetten hebben om deze problemen aan te pakken. De ontevredenheid onder bevolkingen onder meer in Pakistan is toegenomen en vormt een bron voor regionale **sociaal-politieke instabiliteit**.⁶ Volgens de *Failed States Index 2009* behoren 38 landen in de hoogste zogenaamde "alert" categorie vergeleken met 35 in de index van 2008. Dergelijke instabiliteit kan resulteren in vluchtelingenstromen en grotere aantallen asielzoekers in Nederland. Clusters van falende en fragiele staten liggen in energie- en grondstoffenrijke gebieden. De gestage aanvoer van energie en grondstoffen is gebaat bij binnenlandse stabiliteit.

2.3 Verminderd functioneren van het internationale (financiële) systeem

Het internationale financiële systeem heeft als gevolg van de desastreuze klappen die het heeft opgelopen in de afgelopen 6 maanden veel overheidssteun gekregen.

⁵ Zie bijvoorbeeld de Heidelberg *ConflictBarometer* <http://hiik.de/en/konfliktbarometer/index.html>

⁶ Voor voorbeelden zie de 'failed states index 2009'

(http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=391&Itemid=549).

- Desondanks is het vertrouwen van staten en niet-statelijke actoren, zoals institutionele beleggers en de banken zelf, in dat financiële systeem nog niet teruggekeerd. De interbancaire rentes zijn wel iets aan het verbeteren maar vertalen zich nog niet door naar de markt voor particulieren. Dit heeft ernstige gevolgen voor de efficiëntie van wereldhandel en mondiale economische groei gehad. De significante verslechtering van de economische omstandigheden heeft geleid tot een toenemende stress op financiële systemen in de eurozone en daarbuiten. De samentrekking van economische activiteit heeft een verdere erosie van de marktwaarde van een brede verzameling van bezittingen veroorzaakt. Deze tekenen van negatieve terugkoppeling tussen de reële economie en de financiële sector stellen nieuwe uitdagingen voor de bescherming van de **financiële stabiliteit**.
- De economische crisis versnelt tendensen van **renationalisatie**. Staten hebben in de afgelopen periode belangrijke sectoren in de reguliere economie overgenomen. Dit vormt een trendbreuk met de lange periode waarin staten belangrijke sectoren van hun economieën hebben geliberaliseerd. In een groot deel van deze gevallen worden nationale belangen expliciet vooropgesteld. Voor landen is betrokkenheid bij internationale ontwikkelingen van mindere prioriteit. In een verklaring voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties zei Joseph Stiglitz dat "(a)fter the G-20's declaration last November that it would not engage in protectionist responses, 17 of the 20 countries had adopted protectionist policies."⁷ In een OESO rapport wordt aangegeven dat protectionistische maatregelen de wereldwijde economische crisis aanzienlijk zullen versterken.⁸
- Tegelijkertijd heeft de IMF verscheidene landen uit verschillende continenten de helpende hand toegestoken. De organisatie heeft daarmee vooralsnog zijn positie in het **internationale systeem** kunnen bestendigen.

2.4 Conclusie

Voor het eerst sinds 1873 vallen twee systeemcrises samen: de financieel-economische crisis en een verschuiving in machtsverhoudingen.⁹ Dergelijke onzekerheden in de internationale orde leiden tot instabiliteit. De geschiedenis heeft laten zien dat verschuivende machtsverhoudingen tijdens overgangsfases vaak gepaard gaan met schokken die het systeem destabiliseren. Instabiliteit hoeft niet tot gewapende conflicten te leiden, maar leidt per definitie wel tot onrust met negatieve economische implicaties. Krimpende nationale budgetten van staten zorgen ervoor dat zij minder geld kunnen investeren in oplossingen voor problemen die een lange termijn oplossing vereisen, zoals in de ontwikkeling van nieuwe energiebronnen en maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan.¹⁰

⁷ Joseph Stiglitz, Voorzitter van de *the Commission of Experts*, en Professor op Columbia University in New York in een verklaring voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, 26 maart 2009

⁸ OECD, *Globalisation and Emerging Economies: Brazil, Russia, India, Indonesia, China and South Africa*, Paris, OECD Publishing, maart 2009.

⁹ Nigel Ferguson, *The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power* (Basic Books, 2002);

¹⁰ De motie Halsema/Hamer in de Tweede Kamer van december 2008 geeft daarvan notie.

De financiële en economische crisis kan tegen deze achtergrond een aantal trends versterken, niet alleen op het gebied van de machtsafname van het Westen, de stabiliteit van staten, en de ondermijning van de bestaande internationale orde, maar ook met betrekking tot de snelheid waarmee klimaatverandering zich voltrekt of duurzame energie kan worden ontwikkeld.

De wisselwerking tussen deze verschillende trends kan overigens zeer uiteenlopende uitkomsten hebben. Enerzijds kan zij aan de basis staan van een mercantilistisch systeem waarin staten hun economische belangen agressief zullen behartigen door nationale bedrijven te steunen met staatssubsidies. In een dergelijk systeem zullen staten er mogelijk niet voor terug schrikken om de toegang tot energiebronnen en grondstoffen met militaire middelen veilig te stellen. Dit kan leiden tot polarisatie van de betrekkingen tussen bijvoorbeeld ontwikkelde en opkomende economieën. Anderzijds kan de wisselwerking van deze trends leiden tot nieuwe vormen van interdependentie tussen staten, die niet resulteren in confrontatie, maar juist de pijlers vormen van een nieuwe periode van stabiliteit. Een noodzakelijke voorwaarde daarvoor is dat Westerse staten onder leiding van de VS hun relatieve machtsachteruitgang aanvaarden terwijl staten de gedeelde problemen aanpakken binnen het raamwerk van internationale organisaties. Met betrekking tot de internationale veiligheid zijn de volgende overwegingen van belang:

- Indien mercantilisme (opnieuw) in Europa opkomt, kan de EU verwateren en kunnen grensoverschrijdende dreigingen minder goed worden aangepakt. Als mercantilisme buiten Europa opkomt, kan dit resulteren in een (nog) minder stabiel multipolair systeem. Dit kan tevens resulteren in een versterkte militarisering van de internationale betrekkingen en de terugkeer van openlijke machtspolitiek.
- In een situatie van inter-polariteit kan de verwevenheid van de belangen van staten een stabiliserende factor zijn in het internationale systeem. Tegelijkertijd ontstaat er bij inter-polariteit een grotere politieke afhankelijkheid van andere mogendheden. Dit leidt tot verminderde armslag in het buitenlands beleid. Of staten nog gebruik kunnen maken van het militaire instrument is in deze situatie onduidelijk.

3 Nationale gevolgen van de economische crisis

Naast de relatie tussen de economische crisis en de beschreven geopolitieke trends die een indirect effect op de nationale veiligheid hebben, zijn er ook gevolgen voor het nationale niveau.

De financiële en economische crisis leidt tot verschillende soorten effecten:

- De financiële huishouding van overheden. Verschillende landen hebben problemen met hun betalingsverplichtingen. In welke mate organisaties en landen gesteund worden door de internationale gemeenschap is daarbij de cruciale vraag. Daarbij moet worden overwogen dat dit de huidige crisis kan verergeren en verlengen tot een recessie die zich kan uitstrekken over een periode van meerdere jaren.
- Onderinvesteringen in vitale infrastructuur. Als de financiële crisis lang gaat duren dan kunnen er risico's voor de nationale veiligheid ontstaan als investeringen in de vitale infrastructuur, onderhoud en innovatie niet of verminderd plaatsvinden. De vitale infrastructuur kan daarmee op de langere termijn in gevaar komen.
- Sociale instabiliteit. Inkomenszekerheid kan tot sociale onrust leiden. Er zijn talrijke voorbeelden van dergelijke instabiliteit binnen en buiten Europa.
- Politieke stabiliteit en bestuurbaarheid. Naar mate de handelingsmogelijkheden van de overheid door de voorgaande ontwikkelingen worden beperkt, heeft dit directe gevolgen voor de bestuurbaarheid van Nederland en stabiliteit van de politieke situatie.

In de bijlage wordt een illustratief overzicht gegeven van de verschillende effecten zoals die in het afgelopen jaar hebben plaatsgevonden.

De volgende secties gaan dieper in op de consequenties voor Nederland.

3.1 Verplichtingen overheid

De financiële crisis kan er voor zorgen dat de overheid uiteindelijk niet meer aan haar verplichtingen kan voldoen. Ook de overheid kent grenzen in het toekennen van financiële steun. Op dat moment is de overheid feitelijk failliet. Kijkend naar de verhoudingsgewijs grote bancaire sector in Nederland baart dit zorgen. De sector heeft een balanstotaal van ongeveer 3300 miljard euro. Het bruto binnenlands product is ongeveer 571 miljard euro en een staatschuld van bijna 346 miljard euro¹¹. Een IJslandscenario kan ook voor Nederland werkelijkheid worden als de banken verder in de problemen komen en de Nederlandse overheid als 'last resort' de garanties aan benadeelde partijen niet kan financieren.

In het ergste geval is het denkbaar dat de overheid maatregelen moet treffen om schaarse voorzieningen (geld, energie, voedsel etc.) te verdelen, maar het kan ook zijn dat verplichtingen in de vorm van huursubsidies, zorgtoeslagen en andere uitkeringen in mindere mate kunnen worden voldaan. Daarbij dient niet alleen gekeken te worden naar de nationale overheid, maar zullen ook de gemeenten, provincies, waterschappen, ZBO's en andere overheidsinstellingen worden betrokken. Allen hebben op één of andere manier te maken met de negatieve effecten van de financiële crisis.

¹¹ De Nederlandse Bank, Statistisch bulletin, maart 2009; Centraal Plan Bureau, Nieuwsbrief 2, juni 2009.

Daarnaast hebben de meeste landen hun uitgaven aanzienlijk verhoogd om een stimulans aan de haperende economieën te geven. Dit legt een enorme druk op de financiële huishouding van de overheid.

3.2 Onderinvestering in vitale infrastructuur

De verhoogde aandacht die de versterking van de vitale infrastructuur de afgelopen jaren heeft gekregen, mede in het licht van de strategie nationale veiligheid is belangrijk. Naast beleidsmatige en crisismanagement verbeteringen en het voorkomen van 'single points of failure' is een blijvende zorg dat ook op de middellange en lange termijn de investeringen in onderhoud en innovatie van voldoende niveau blijven. 80% van de vitale infrastructuur is in particuliere handen. Bezuinigingen op onderhoud en innovaties leveren korte termijn besparingen die echter op langere termijn consequenties kunnen hebben voor de beschikbaarheid en veiligheid van de infrastructuur.

3.3 Sociale instabiliteit

Het is verrassend te constateren dat in Nederland de crisis vooralsnog van de straat wegblijft. In andere Europese landen is al veel meer onrust ontstaan. Het huidige sociale vangnet dient daarbij in eerste instantie zijn doel. Het kan echter ook een vertragende factor zijn. De sociale onrust in andere landen lijkt vooral te zijn ingegeven door het feit dat veel burgers daar al de directe gevolgen van de economische crisis direct voelen (ontslagen, minder loon, mindere pensioenen, etc.). In Nederland is dit nog maar beperkt het geval. Als echter de verwachtingen van de verschillende planinstituten bewaarheid worden zullen al deze gevolgen in de loop van 2010 ook voor Nederland gelden en zijn vormen van sociale onrust zeer waarschijnlijk.

3.3.1 Sociale onrust

De economische crisis kan leiden tot sociale onrust onder de bevolking omdat bijvoorbeeld omvangrijke werkloosheid ontstaat. Een sterk toenemend aantal van alle hogere en middelbare examenkandidaten zijn geen oorspronkelijke Nederlanders. Zij dienen als belangrijke rolmodellen en komen nu moeilijker aan het werk. Dit kan effecten hebben voor de samenhang en toekomst van bepaalde groepen. De kloof tussen arm en rijk wordt door werkloosheid verdiept, grotere (midden) groepen kunnen hun financiële verplichtingen niet meer voldoen of zelfs eerste levensbehoeften niet meer betalen. De verhouding tussen regering, werkgevers en vakbonden kan steeds meer onder druk komen te staan.

Hoewel de overheid steunmaatregelen heeft uitgevaardigd, is het waarschijnlijk dat nog steeds bedrijven failliet zullen gaan. Keuzes over welke bedrijven steun krijgen en welke niet kunnen tot

Honderdduizenden werknemers trokken medio mei 2009 in Europese hoofdsteden de straat op omdat hun lonen en banen op de tocht staan. Zo'n 350.000 mensen liepen door de straten van Berlijn, Brussel, Madrid en Praag, met kleinere demonstraties elders, waaronder Birmingham en Boekarest. Hun roep was om een ander dan het huidige kapitalistisch systeem dat slecht zou zijn voor de wereldeconomie.

ontevredenheid leiden. Dat wordt mede in de hand gewerkt doordat de kloof tussen miljardensteun aan banken en verzekeringsmaatschappijen en de geringe steun voor bedrijven in moeilijkheden voor veel burgers te groot aan het worden is. Analytisch kan men begrijpen dat de financiële sector als geheel in stand moet worden gehouden maar in de dagelijkse praktijk is deze kloof nagenoeg onoverbrugbaar. De aandacht die in het

komende half jaar aan de precieze aspecten van de economische crisis wordt besteed door het parlementair onderzoek zal dit nog verder versterken.

Dat kan gepaard gaan met omvangrijke **stakingen** en werkonderbrekingen om te voorkomen dat deze bedrijven daadwerkelijk failliet gaan. Massale stakingen kunnen een grote invloed hebben op de sociale en politieke stabiliteit. Wanneer deze stakingen bij vitale bedrijven plaats vinden, zal het tevens directe gevolgen voor de economische veiligheid kunnen hebben.

De sociale onrust kan leiden tot omvangrijke **demonstraties** als uiting over de onvrede met de economische situatie of tot het organiseren van burgeronvrede zoals in de Verenigde Staten al heeft plaatsgevonden. Grootschalige demonstraties kunnen leiden tot verstoringen van de openbare orde. Aanleiding daarvoor kan een incident of een grote bijeenkomst (voetbalwedstrijd, manifestatie) zijn. Demonstraties kunnen ontaarden in spontane ongeregelde heden. In de Verenigde Staten, heeft president Obama begin juli voorgesteld fondsen uit het steunpakket voor het redden van het bancaire systeem beschikbaar te stellen voor miljoenen kleine bedrijven, die van essentieel belang zijn voor economisch herstel, omdat zij zo veel mensen in dienst hebben.

3.3.2 Radicalisering en gewelddadig activisme

Een meer georganiseerde en ideologisch geïnspireerde vorm van activisme kan ontstaan bij radicalere actiegroepen die zich verzetten tegen de oorzaken van de economische crisis. De analyse van de causale relaties tussen dergelijke demonstraties en radicalere actiegroepen is complex. In Nederland is de afgelopen jaren slechts weinig ervaring opgedaan met grootschalige demonstraties. Daarbij dient aandacht te worden besteed aan zogenaamde flitspunten. Situaties die feitelijk geen enkele relatie hebben met de financiële crisis kunnen wel in de context worden geplaatst (vergelijk de rellen in Griekenland na de dood van een scholier).

De dreiging van terrorisme kan toenemen indien door de kredietcrisis andere prioriteiten moeten worden gesteld. Dat kan betekenen dat zwakke landen waar terroristen actief zijn, verder afzwakken en terroristen een betere voedingsbodem krijgen. Het is tevens mogelijk dat overheden en ook bedrijven hun budgetten voor terrorismebestrijding en bescherming moeten verminderen. Het is de vraag of in alle landen dezelfde hoeveelheid geld en middelen beschikbaar blijft voor terrorismebestrijding. Vooral nog zijn voor deze gevolgen van de economische crisis nog geen concrete aanwijzingen.

3.3.3 Polarisatie

De sociale onrust vormt aanleiding voor populistische om eenvoudige oplossingen te prediken en 'schuldigen' aan te wijzen. Tevens bestaat het risico van polarisatie van conflicten tussen bijvoorbeeld Oost-Europeanen en de lokale bevolking over het uitvergroten van de combinatie van overlast, vooroordelen en verlies van banen.

Schendingen van de mensenrechten vinden in 2008 nog steeds op grote schaal over de hele wereld plaats, met inbegrip van Europa. De wereldwijde economische crisis verergert niet alleen de bestaande situatie, maar zorgt ook voor nieuwe problemen. Dit rapporteerde Amnesty International eind mei 2008 in zijn jaarrapport.

De economische teruggang laat ook een tendens zien voor een harder beleid ten aanzien van vluchtelingen, asielzoekers en migranten.

"Last year borders pushed outwards from Europe into Africa as countries like Spain and Italy signed agreements with Mauritania and Libya to stop people from entering Europe, and such agreements act as a license for more human rights violations in the transit countries."

Dat kan verder leiden tot intensivering van de sociale onrust. Bankiers worden in nog steeds aangewezen als de **schuldigen** van de economische crisis. Het aanhoudende debat over de hoogte van salarissen en bonussen draagt hieraan bij. Het risico bestaat dat specifieke bedreigingen van bankiers en personen die met onderdelen van het falende economische systeem worden geassocieerd, gaan plaatsvinden. Op het huis van de voormalige CEO van de Royal Bank of Schotland, Fred Goodwin, werd een aanslag uitgevoerd vlak voor de bijeenkomst van de G-20 in London. De groep die de verantwoordelijkheid voor deze aanslag nam, verklaarde toekomstige aanslagen niet uit te sluiten. Nu de crisis zich heeft verbreed, zijn de mogelijkheden voor het vinden van zondebokken ook toegenomen. Aangezien de werkelijke oorzaken van de dergelijke crises te complex en te ingewikkeld zijn, is er behoefte aan eenvoudige verklaringen en duidelijke schuldigen

3.3.4 Criminaliteit

De financiële crisis biedt georganiseerde criminelen die een rol spelen in de financiële criminaliteit kansen, onder andere door de omvangrijkere mogelijkheden tot witwassen, door het opkopen van goedkope aandelen waardoor bedrijven in handen van criminelen kunnen komen en nieuwe dubieuze transacties via de beurs. De georganiseerde misdaad kan een van de actoren zijn die daadwerkelijk profiteert van de financiële crisis. Maar vaak wordt ook gesuggereerd dat in tijden van crisis criminaliteit omhoog schiet. Vooralsnog zijn er echter geen cijfers die deze mogelijke trend kan onderbouwen. Wel is er in sommige economische sectoren sprake van een verhoogde staat van paraatheid op mogelijke economische delicten binnen bedrijven.

Europeans distrust the private sector and perceive the anti-corruption drive by government to be inefficient, while in the new member states bribery is particularly hitting the poor, a corruption survey released by Transparency International shows.

"These results show a public sobered by a financial crisis precipitated by weak regulations and a lack of corporate accountability," said Huguette Labelle, head of the anti-corruption watchdog Transparency International, when releasing the 'Global Corruption Barometer' on Wednesday (3 June).

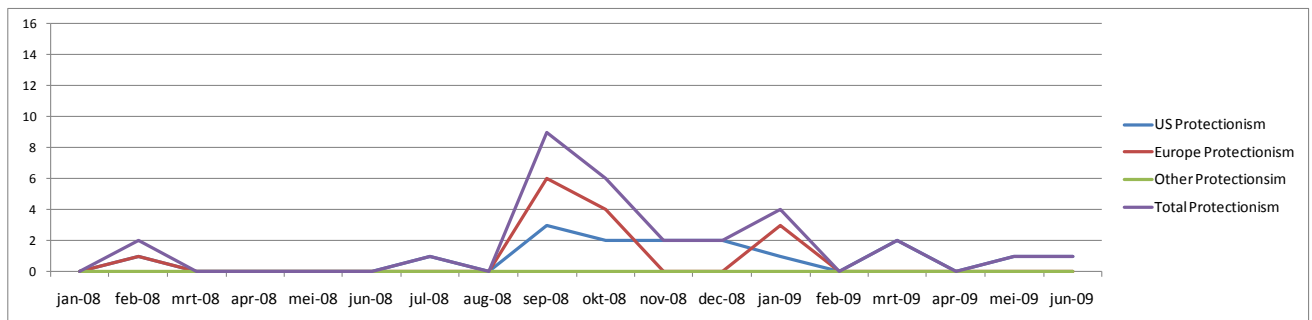
Half of the 73,000 respondents said they saw the private sector as corrupt, an increase of 8 percentage points over five years ago. The survey was carried out in 69 countries and territories around the world between October 2008 and February 2009. People in Iceland, Luxembourg, Moldova, the Netherlands, Norway, Portugal, Spain and Switzerland perceive the private sector as the most corrupt.

3.4 Politieke stabiliteit en bestuurbaarheid

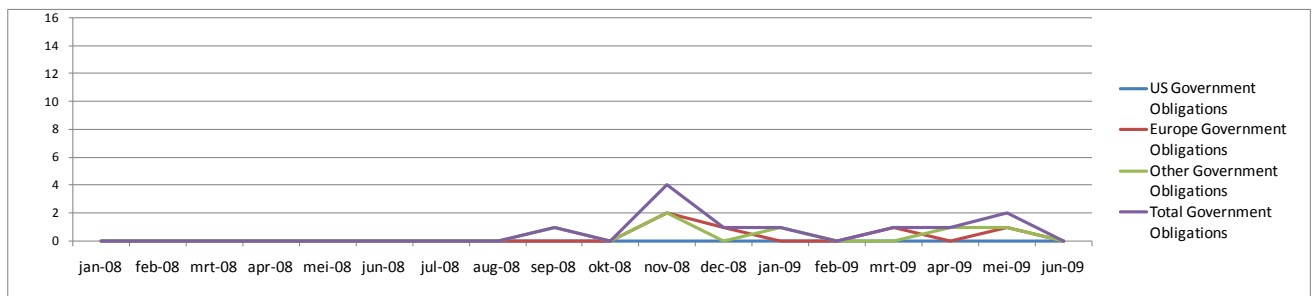
Al een aantal jaren lijkt de kloof tussen (delen van) de maatschappij en de politieke leiding groter te worden. De complexiteit van de problemen en het verminderde vermogen van overheden om direct op te treden, hebben hieraan bijgedragen. De huidige economische ontwikkelingen versterken deze situatie. Al in een aantal Europese landen zijn regeringen (zoals in Litouwen, IJsland, Tsjechië) gevallen. Op het moment dat ondersteuningsmaatregelen te weinig effect hebben of dat de economische omstandigheden verder verslechteren, zal de politieke stabiliteit verminderen. Zeker omdat eenvoudige oplossingen niet voorhanden zijn en de financiële speelruimte almaar kleiner wordt. Wanneer er bovendien in de samenleving verdergaande polarisatie tussen bevolkingsgroepen plaatsvindt en dit zijn reflectie heeft op het politieke speelveld, zal de politieke cohesie en de effectieve bestuurbaarheid verder afnemen.

3.5 Overzicht van gebeurtenissen afgelopen 18 maanden

In de volgende figuren is een overzicht gegeven van een aantal belangrijke manifestaties van de economische crisis. Deze effecten hebben we zoveel mogelijk gekoppeld aan de indeling van de effecten in dit hoofdstuk. Bovendien zijn deze effecten in een aantal gebieden uitgesplitst.

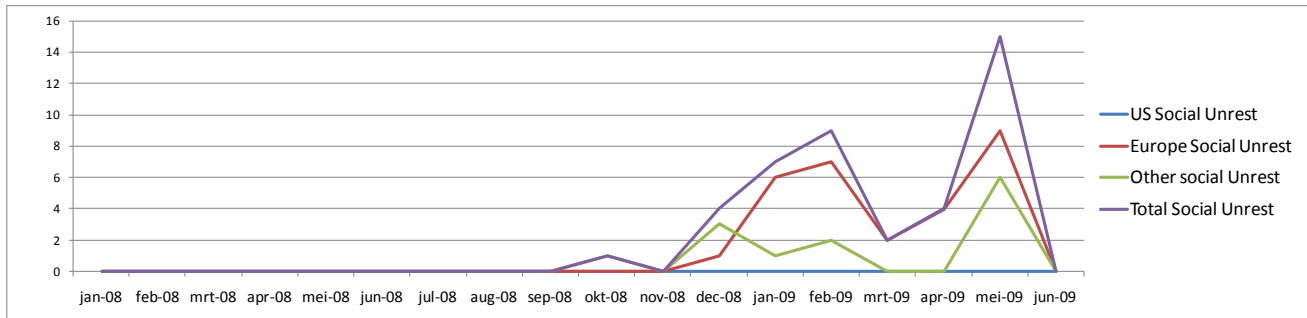

Figuur 2 Overzicht van economisch protectionistische maatregelen in de Verenigde Staten, Europa en andere delen in de wereld

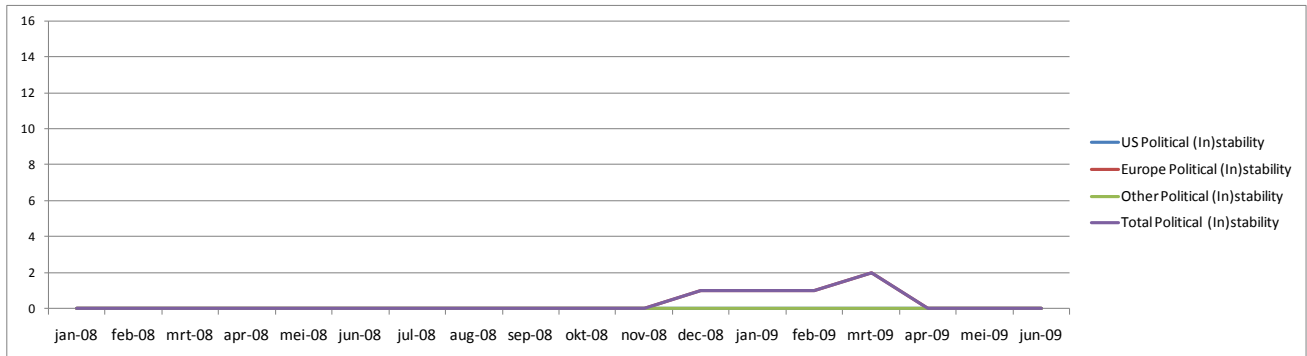

Figuur 3 Overzicht van verzoeken van financiële hulp van overheden in de Verenigde Staten, Europa en andere delen in de wereld

Figuur 4 Overzicht van incidenten van sociale instabiliteit in de Verenigde Staten, Europa en andere delen in de wereld

Figuur 5 Overzicht van incidenten van politieke instabiliteit in de Verenigde Staten, Europa en andere delen in de wereld

De figuren hierboven geven geen uitputtend beeld van de gebeurtenissen die met name in het afgelopen jaar hebben plaatsgevonden. Toch komt een zekere verschuiving in de aard van de gebeurtenissen duidelijk naar voren. De piek in de financieel economische gebeurtenissen lijkt rond het einde van 2008 en het begin van 2009 te hebben plaatsgevonden. Incidenten rondom de sociale stabiliteit bereikten hun voorlopig hoogtepunt in mei 2009 en dan vooral in Europa. De regeringswisselingen naar aanleiding van de economische crisis overlappen voor een deel met die periode. Daarbij moet worden aangetekend dat het aantal van deze gebeurtenissen nog erg beperkt is gebleven.

4 Risico-inschattingen

Gebaseerd op de analyses en inschattingen van de internationale en de nationale ontwikkelingen is een risico-inschatting gemaakt. Hierbij is gebruik gemaakt van de schalen van de nationale risicobeoordeling (NRB)¹². Daarbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de schalen op expert judgement is gebaseerd. Dit in tegenstelling tot de meer uitvoerige wijze waarop bij de NRB de inschattingen worden uitgevoerd. In het onderstaand schema zijn de in hoofdstuk 3 benoemde effecten ingedeeld op basis van de gevolgen van deze effecten (van beperkt tot catastrofaal) en de waarschijnlijkheid ervan (van zeer onwaarschijnlijk tot zeer waarschijnlijk) in een risicomatrix in kaart gebracht.

Risicomatrix Openbare Orde & Veiligheid

Impact / Waarschijnlijkheid	Zeet onwaarschijnlijk	Onwaarschijnlijk	Mogelijk	Waarschijnlijk	Zeet waarschijnlijk
Catastrofaal					
Zeet ernstig	Verplichtingen Overheid	Onderinvestering Vitale Infra		Bestuurbaarheid Nederland Bedreigingen gezichtsbepalende personen	
Ernstig			Gewelddadig activisme	Sociale onrust	Polarisatie
Aanzienlijk				Radicalisering	
Beperkt				Criminaliteit	
	Korte termijn < 12 mnd		Lange termijn > 12 mnd		

De waarschijnlijkheid van de dreigingen zijn in twee termijnen ingedeeld. De rood gekleurde dreigingen kunnen zich al binnen het jaar voordoen. De geel gekleurde categorie heeft pas zichtbare effecten op wat langere termijn, hoewel de ontwikkeling van deze processen al in gang is gezet.

Op korte termijn achten wij polarisatie, bedreiging gezichtsbepalende personen en verhoogde criminaliteit mogelijk tot zeer waarschijnlijk. De economische crisis verzwaart de tegenstellingen in de Nederlandse samenleving zichtbaar, zowel op sociaal als politiek niveau. Dat kan zich snel uiten in deze dreigingen. De gevolgen van criminaliteit zijn beperkt voor de openbare orde en de nationale veiligheid. De gevolgen van polarisatie en bedreigingen gezichtsbepalende personen kunnen echter

¹²Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Nationale Risicobeoordeling, leidraad methode 2008*, Den Haag, Juni 2008.

leiden tot langdurige politieke en sociale instabiliteit. De waarschijnlijkheid dat de overheid zijn verplichtingen (op korte termijn) niet meer kan nakomen, is vooralsnog zeer laag.

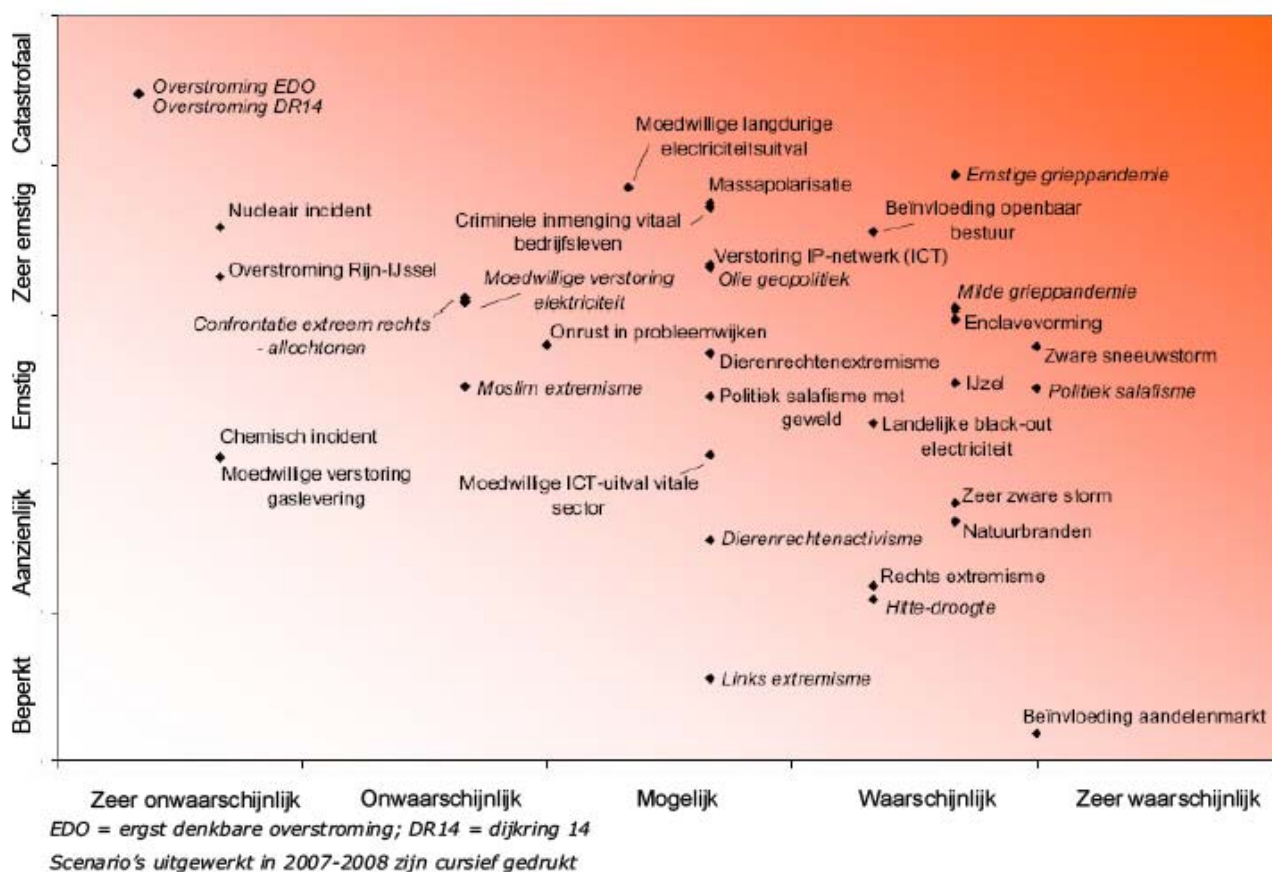
Op langere termijn zijn gevolgen denkbaar voor de bestuurbaarheid van Nederland (eigenlijk als gevolg van sociale onrust en polarisatie), die tot zeer ernstige gevolgen kan leiden. Wanneer de politieke vertegenwoordiging sterk is versplinterd of ook is gepolariseerd, is het de vraag of er een effectief kabinet kan worden gevormd of in stand kan worden gehouden. Een dergelijke politieke verlamming heeft ernstige gevolgen voor de openbare orde en de belangen van de nationale veiligheid (in het bijzonder politieke stabiliteit en economische veiligheid). Radicalisering en gewelddadig activisme als gevolg van de economische crisis zijn dreigingen die veelal een wat langere aanlooptijd hebben. De mogelijke groep betrokkenen zal meestal redelijk beperkt blijven waardoor de gevolgen niet meer dan ernstig zullen zijn. Als laatste dreiging is de onderinvestering in de vitale infrastructuur geschat.

In vergelijking met de risico-inschatting van december 2008 zijn er de volgende veranderingen:

- De effecten van de internationale ontwikkelingen zijn niet meer in het risico matrix geplaatst. Hoewel zij wel degelijk effect kunnen hebben op de nationale veiligheid, is het effect op de openbare orde minder helder te maken.
- Een aantal issues is anders geformuleerd of geclusterd.
 - Op basis van het conceptuele kader dat in figuur 1 van dit rapport is gepresenteerd, is een aantal risico's op een ander niveau geformuleerd om ze beter met elkaar te kunnen vergelijken. Daardoor vallen stakingen, demonstraties en digitale ordeverstoring onder sociale onrust.
 - De dreigingen financiële criminaliteit, bedreigingen bankiers en anti-globalisten zijn breder getrokken naar criminaliteit, bedreigingen gezichtsbepalende personen en gewelddadig activisme.
 - Polarisation, radicalisering en bestuurbaarheid Nederland zijn als nieuwe termen opgenomen.
- Op basis van de nieuwe analyses zijn bepaalde risico's anders gewaardeerd.
 - Polarisation en bestuurbaarheid Nederlands scoren daarbij op basis van de nieuwe inzichten hoog.
 - De effecten van criminaliteit zijn lager geschat.

Naast deze aparte analyse van de dreigingen van de economische crisis, is ook nog gekeken naar hoe deze ontwikkelingen effect hebben op de 34 incidentscenario's van de Nationale Risicobeoordeling zoals die in juni 2009 is verschenen.

De 34 incidentscenario's zijn in de onderstaande tabel weergegeven.

Figuur 6 Risicomatrix uit de Nationale Risicobeoordeling, juni 2009.

Tabel 1 hieronder geeft voor elk scenario aan of en hoe de inschatting is en de onderliggende driver zoals die in onze analyse naar voren komt. Hieruit kan worden geconstateerd dat vooral de thema's polarisatie en onderinvestering vitale infrastructuur voor andere inschattingen kan zorgen. Dit geldt voor bijna de helft van de scenario's.

	Scenarios NRB juni 2009	Effect Fin-econ crisis:			
	Klimaatverandering:	Versterkend	Dempend	Gelijk	Driver
1	Scenario westelijke kust (EDO)	x			Onderinvesteringen Vitale Infra
2	Scenario dijkkring 14 (EDO)	x			Onderinvesteringen Vitale Infra
3	Scenario Rijn-IJssel (EDO)	x			Onderinvesteringen Vitale Infra
4	Extreme droogte-hitte 2050			x	
5	Extreme droogte-hitte			x	
6	Griep pandemie mild		x		
10	Griep pandemie ernstig		x		
7	Zware sneeuwstorm			x	
8	Zeer zware storm			x	
9	IJzel			x	
	Energievoorzieningszekerheid				
11	Moedwillige verstoring elektriciteit			?	
12	Oliescenario geopolitiek	x			
13	Moedwillige verstoring gaslevering			x	
14	Verstoring IP-netwerk			x	
15	Moedwillige verstoring ICT van vitale sector			x	
16	Langdurige verstoring elektriciteit			x	
17	Landelijke blackout elektriciteit	x			Onderinvesteringen Vitale Infra
	Polarisatie en radicalisering				
18	Dierenactivisten – vreedzaam massaal protest	x			Polarisatie
19	Dierenrechtenextremisme	x			Polarisatie
20	Enclavevorming	x			Polarisatie
21	Onrust in probleemwijken	x			Polarisatie
22	Politiek salafisme	x			Polarisatie
23	Extreemrechts – grootschalige rel op lokaal niveau				Polarisatie
24	Extreemlinks – grootschalige rellen	x			Polarisatie
25	Moslimextremisten – ernstige rellen	x			Polarisatie
26	Massapolarisatie	x			Polarisatie
27	Confrontaties	x			Polarisatie
28	Politiek salafisme met geweld	x			Polarisatie
	Verwevenheid onder- en bovenwereld				
29	Criminele inmenging in vitale bedrijven	x			Politieke stabiliteit
30	Beïnvloeding aandelenmarkt	x			Politieke stabiliteit
31	Beïnvloeding openbaar bestuur			x	
	Grote ongevallen				
32	Chemisch scenario			x	
33	Nucleair scenario			x	
34	Natuurbrandscenario			x	

Tabel 1 Overzicht Scenario's uit de Nationale Risicobeoordeling, juni 2009 afgezet tegen de mogelijke effecten die de economische crisis heeft en de belangrijkste drivers achter die effecten.

Naast de algemene risicoappreciatie is een eerste inschatting gemaakt van de mogelijke betrokkenheid van departementen (Zie tabel 2). Daarbij is met een kleurcodering aangeven of sprake is van een directe of ondersteunende betrokkenheid.

	Overheid kan niet meer aan verplichtingen voldoen	Onderinvesteringen in infrastructuur	Gewelddadig activisme	Toename radicalisering	Bedreigingen personen	Polarisatie	Toename criminaliteit	Politieke stabiliteit
Algemene zaken								
Buitenlandse zaken								
Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties								
Defensie								
Economische Zaken								
Financiën								
Justitie								
Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit								
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap								
Sociale Zaken en Werkgelegenheid								
Verkeer en Waterstaat								
Volksgesondheid, Welzijn en Sport								
Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu								

ondersteunende betrokkenheid

directe betrokkenheid

Tabel 2 Betrokkenheid departementen

5 Aanbevelingen

Wij doen de volgende aanbevelingen. Deze aanbevelingen richten zich op

- het versterken en het delen van de informatiepositie op nationaal en regionaal niveau;
- het vergroten van de aandacht voor de effecten van de economische crisis op politieke en sociale stabiliteit;
- het vergroten van de aandacht voor de effecten van de economische crisis op fysieke en economische veiligheid.

Informatiepositie

- Draag zorg voor een breed gedragen beeld van de gevolgen van de economische crisis voor de nationale veiligheid bij alle betrokkenen en ontwikkel een visie en rijksbrede communicatiestrategie.
- Bezie op welke wijze de veiligheidsregio's intensiever betrokken kunnen worden bij de aanpak van de gevolgen van de economische crisis voor de nationale veiligheid door bijvoorbeeld in de regionale risicoprofielen dit aspect expliciet op te laten nemen.
- Betrek de verschillende departementen bij de gevolgen van de economische crisis voor de nationale veiligheid conform tabel 2 en bezie of de verdeling van verantwoordelijkheden effectief georganiseerd is in de structuur voor crisisbeheersing (het IBT en MBT).
- Anticipeer op komende parlementaire onderzoeken door evaluatie van getroffen maatregelen vroegtijdig te organiseren en te registreren voor hergebruik en lessons learned. Hierdoor kan de aandacht op de meest prangende crisis issues gericht blijven.
- Bewaak de effecten van de economische crisis op radicalisering en activisme op nationaal en regionaal niveau. Dit sluit aan bij activiteiten die AIVD, KLPD en BZK zelf (operationeel actieplan Polarisatie en Radicalisering) al ondernemen. Ook hier: operationaliseer deze mogelijke dreigingen in regionale risicoprofielen.
- Blijf gedurende langere tijd (ook in 2010) samenloop tussen de economische crisis en de pandemie in de gaten houden. Een daadwerkelijke samenloop kan een escalerend effect hebben op het vertrouwen in de overheid en de samenleving.

Sociale en politieke stabiliteit

- Intensiveer de voorbereidingen ten aanzien van de mogelijke gevolgen voor de nationale veiligheid in het bijzonder ten aanzien van sociale stabiliteit.
- Gebruik de veiligheidsmonitor om op lokaal niveau het sentiment onder de bevolking beter te kunnen bepalen.
- Toets de te nemen economische maatregelen vanuit de mogelijke effecten op de nationale veiligheid, met name de sociale stabiliteit.
- Treedt periodiek in contact met de G4 om te beoordelen of beleidswijziging noodzakelijk is voor opkomende openbare orde en veiligheidsproblemen.

Fysieke en economische veiligheid

- Bewaak en evalueer de budgetten en begrotingen voor investeringen in de vitale infrastructuur zowel bij de publieke als private organisaties.
- Openbare orde aspecten kunnen een belangrijkere rol gaan spelen in de komende periode. Bezie in hoeverre alle betrokkenen bij politie, bestuur en justitie voorbereid zijn op grootschalige openbare ordeverstoringen en demonstraties.
- Bezie de (fysieke) risico's voor centrale functionarissen in de financiële en economische wereld, mede in vergelijking met gebeurtenissen in het buitenland. Handel hierin overeenkomstig de systematiek zoals die in het stelsel Bewaken en Beveiligen is vastgelegd.

6 Bijlage: Ontwikkelingen in de economische crisis

6.1 Economische gebeurtenissen rondom de crisis

Date:	Event:	Location:	Effect:	Response:
9-8-2007	BNP Paribas issues warning it can no longer assign values to the US ABS assets in 3 of its funds	France	Banks stop lending each other money to limit their exposure to toxic assets	ECB injects €95B into banking market and additional €108,7B within next few days
13-9-2007	Northern Rock requests emergency funding from BOE	UK	Next day, depositors make the largest run on a British bank for more than a century	Government secures deposits
17-2-2008	Northern Rock is Nationalised	UK		
17-3-2008	Bear Stearns acquired by JP Morgan Chase with \$30B backing from Federal Reserve Loans	USA		
7-9-2008	Fannie Mae and Freddie Mac bailed out by US government	USA	One of the largest bailouts in U.S. history	
15-9-2008	Lehman Brothers files for bankruptcy protection	USA	First U.S. bank casualty	Shotgun marriage between Merrill Lynch and Bank of America arranged by U.S. government to stop domino effect of financial institution collapse
15-9-2008	Georgia Secures \$750M IMF loan	Georgia	This loan is primarily made to aid Georgia's recovery from the August war with Russia, but is also for economic crisis	
16-9-2008	AIG receives \$85B loan from U.S. Federal Reserve	USA	AIG gives 80% stake, effectively nationalised	
17-9-2008	Lloyd's TSB takes over HBOS	UK	Britain's largest mortgage holder falls	
22-9-2008	Morgan Stanley and Goldman Sachs switch status to bank holding companies	USA	Allows for U.S. government funds to be obtained	
25-9-2008	Washington Mutual closed by regulators and sold to JP Morgan Chase	USA	Largest bank failure in U.S. history	
28-9-2008	Fortis Bank partially nationalised	Belgium, France, Netherlands	Credit crunch reaches Europe	
28-9-2008	Proposed \$700B rescue package sent to U.S. Congress	USA	Largest intervention in the markets since Great Depression	
29-9-2008	mortgage lender Bradford and Bingley is nationalised	UK		

29-9-2008	3rd largest Icelandic bank, Glitnir taken over by government	Iceland		
29-9-2008	U.S. House of Representatives rejects \$700B rescue package	USA	Sends shockwaves around the world. It opens up new uncertainties about how banks will deal with their exposure to toxic loans and how credit markets can begin to operate more normally. Wall Street shares plunge, with the Dow Jones index slumping 7% or 770 points, a record one-day point fall.	
30-9-2008	Dexia bank fails	Belgium, France, Luxembourg	Governments bailout bank to the tune of €6.4B	
30-9-2008	Irish government guarantees all deposits in its main banks for 2 years	Ireland	Committed €400M to stabilize financial sector	
3-10-2008	U.S. Congress passes \$700B rescue package	USA		
6-10-2008	Germany commits €50B to save Hypo Real Estate	Germany	Guaranteed all deposits after previously condemning Greek and Irish governments for doing the same one week earlier	Danish government provides same guarantee shortly after
7-10-2008	2nd largest Icelandic bank, Landsbanki taken over by government	Iceland		
8-10-2008	Iceland government siezes country's largest bank	Iceland	This occurred during increasingly heated exchanges between PMs of Iceland and UK	
13-10-2008	The UK government announces plans to pump billions of pounds of taxpayers' money into three UK banks in one of the UK's biggest nationalisations.	UK	Royal Bank of Scotland (RBS), Lloyds TSB and HBOS will have a total of £37bn injected into them.	
14-10-2008	The US government unveils a \$250bn (£143bn) plan to purchase stakes in a wide variety of banks in an effort to restore confidence in the sector.	USA	Money will come from the \$700B rescue package	President George W Bush said the move would help to return stability to the US banking sector and ultimately help preserve free markets.
5-11-2008	Ukraine secures \$16.4B IMF loan	Ukraine		
6-11-2008	Hungary secures \$15.7B IMF loan	Hungary		

11-11-2008	American Express Credit Card company changes status to bank holding company	USA	"The Federal Reserve board has determined that emergency conditions exist that justify expeditious action on this proposal," said the central bank after allowing Amex to change status. The move also means Amex will be regulated by the Fed. In exchange it wants "greater access" to government-sponsored financial aid.	
20-11-2008	Iceland secures \$2.1B IMF loan	Iceland		
23-11-2008	Citigroup bank gets \$20B rescue package from U.S. government	USA		
24-11-2008	Pakistan secures \$7.6B IMF loan	Pakistan		
19-12-2008	Big Three Automakers secure credit lines/loans from U.S. government	USA	First non-financial industry to receive support	
23-12-2008	Latvia secures €1.68B IMF loan	Latvia		
29-12-2008	The US Treasury unveils a \$6bn bail-out for GMAC, the car-loan arm of General Motors.	USA		
14-1-2009	The UK government unveils a plan to guarantee up to £20bn of loans to small and medium-sized firms, to help them survive the downturn.	UK		
15-1-2009	Anglo Irish Bank nationalised	Ireland		
16-1-2009	Bank of America secures additional \$20B from U.S. government	USA	This additional money was needed for the (government mandated) take over of Merrill Lynch in September	
16-1-2009	El Salvador secures \$800M IMF Stand-by Arrangement funds	El Salvador		
19-1-2009	French government gives €6B to car industry and plans to give €5B to Airbus	France		
2-3-2009	AIG receives additional \$30B from U.S. government	USA		
18-3-2009	U.S. Federal Reserve announces it will purchase almost \$1.2 trillion worth of debt	USA		
28-3-2009	Romania secures €13B IMF loan	Romania	Total receipts of €20B from IMF, EU, WB, and EBRD	

2-4-2009	G20 Meets in London and pledge \$1.1 trillion dollars to deal with economic crisis	UK	Agreed to triple IMF funds to \$750B	
17-4-2009	Mexico takes advantage of new IMF Flexible Credit Line (FCL) instrument for \$47B	Mexico	First use of FCL instrument and also largest loan amount in IMF history	
1-5-2009	U.S. automaker Chrysler files for bankruptcy protection	USA	Most of its are scheduled to be sold to Fiat	
6-5-2009	Poland takes IMF's FCL for \$20.58B	Poland	Second use of FCL	
11-5-2009	Columbia takes IMF's FCL for \$10.5B	Columbia		
1-6-2009	World's largest automaker GM enters bankruptcy protection	USA	U.S. government loans company an additional \$50b	

6.2 Sociaal-politieke gebeurtenissen volgend uit de economische crisis

Date:	Location:	Type of Event:	Description:
1-10-2008	China	Lootings and protests	As economy slows many Chinese workers lose their jobs, also back wages
1-12-2008	Bulgaria	Silent Protests	As they cannot legally strike, police have staged 3 silent protests from December through February
1-12-2008	Senegal	Riots	About lack of work at mining facility; One rioter shot dead
5-12-2008	China	Riots and demonstrations	Economic slowdown has forced many Chinese firms to close
21-12-2008	Russia	Demonstrations	In Vladivostok, protesting over increased tax on imported cars
13-1-2009	Latvia	Riots	10,000 strong protest turned into riot
16-1-2009	Lithuania	Demonstrations	Threw stones at parliament to protest government's social spending cuts
21-1-2009	Iceland	Demonstrations	Led to call for snap elections but ultimately Government collapsed on 26 January
22-1-2009	Iceland	Demonstrations	Continuation from previous day but with police responding with pepper spray and tear gas
25-1-2009	Greece	Demonstrations	Farmers set up roadblocks across the country; two week blockade of border crossing with Bulgaria
29-1-2009	France	Strikes and Demonstrations	Estimated 2.5 million took part
31-1-2009	Russia	Demonstrations	In Moscow and Vladivostok
3-2-2009	Latvia	Demonstrations	Protests by farmers
4-2-2009	Bulgaria	Demonstrations	Farmers set up roadblocks across the country
5-2-2009	UK	Mass Demonstrations	Many demonstrations all over the UK, many against employment of foreign workers
9-2-2009	Montenegro	Demonstrations	Over suspended production of aluminum at Russian owned plant
21-2-2009	Ireland	Protest march	circa 100,000 people marched through Dublin
23-2-2009	Russia	Protests	In Moscow over Kremlin's handling of crisis
23-2-2009	Ukraine	Protests	
26-2-2009	Germany	Demonstrations	Circa 15,000 Opel employees protested GM's plans to cut plants in Europe
26-2-2009	Bosnia	Demonstrations	In the latest of a series of protests, parliament cancelled session rather than face protesters about austerity measures
19-3-2009	France	Demonstrations and Strikes	Widespread, reportedly ca. 3 million participants
1-4-2009	UK (Wales)	Demonstrations	Protesting education spending cuts
2-4-2009	UK	Demonstrations	Over G20 Summit
23-4-2009	France	Riots and "Boss-nappings"	Employees stormed their factory and local government offices, smashing furniture and equipment
29-4-2009	Poland	Demonstrations	Protesting EU-mandated closing of shipbuilding sector factories

1-5-2009	Turkey	May Day	Various riots and demonstrations
1-5-2009	Germany	May Day	Various riots and demonstrations
1-5-2009	Greece	May Day	Various riots and demonstrations
1-5-2009	Russia	May Day	Various riots and demonstrations
1-5-2009	France	May Day	Various riots and demonstrations
1-5-2009	Philippines	May Day	Various riots and demonstrations
1-5-2009	Japan	May Day	Various riots and demonstrations
1-5-2009	Hong Kong	May Day	Various riots and demonstrations
16-5-2009	Germany	ETUC's 'Action Days' from Thursday through Saturday (14-16 May)	Called for more help with unemployment and in general marched against "Financial Capitalism"
16-5-2009	Belgium	ETUC's 'Action Days' from Thursday through Saturday (14-16 May)	Called for more help with unemployment and in general marched against "Financial Capitalism"
16-5-2009	Spain	ETUC's 'Action Days' from Thursday through Saturday (14-16 May)	Called for more help with unemployment and in general marched against "Financial Capitalism"
16-5-2009	Czech Republic	ETUC's 'Action Days' from Thursday through Saturday (14-16 May)	Called for more help with unemployment and in general marched against "Financial Capitalism"
16-5-2009	UK	ETUC's 'Action Days' from Thursday through Saturday (14-16 May)	Called for more help with unemployment and in general marched against "Financial Capitalism"
16-5-2009	Romania	ETUC's 'Action Days' from Thursday through Saturday (14-16 May)	Called for more help with unemployment and in general marched against "Financial Capitalism"
End of May 2009	Bahrain	Demonstrations	Against Gulf International Bank (GIB) layoffs, predicting widespread layoffs throughout the industry and plan more demonstrations

